



ТРАНСПОРТЪТ КАТО СИСТЕМА

Николай Николов
nmnikolov@vtu.bg

**ВТУ „Тодор Каблешков”, гр. София 1574, ул. „Гео Милев” 158,
БЪЛГАРИЯ**

***Ключови думи:** транспорт, видове транспорт, транспортен процес, икономическа характеристика на транспорта, перспективи за развитие на транспорта в Р България*

***Резюме:** Докладът разглежда транспорта като отрасъл на националната икономика. Дава определение на транспорта, разглежда видовете транспорт и транспортния процес, прави икономическа характеристика на транспорта, очертава перспективите за развитие на транспорта в Р България.*

УВОД

Значението на транспорта е голямо, защото той е основата за развитието на икономиката на държавата, както и за търговски, икономически, културни и др. връзки с останалите страни, с помощта на съвкупността от превозни средства, видовете пътища и съобщения, различни технически устройства, оборудване, механизми и съоръжения към тях, средства за връзка и управление и др., като процес за преместване на хора и товари от едно място на друго.

СЪЩНОСТ НА ТРАНСПОРТА И НА ТРАНСПОРТНИЯ ПРОЦЕС

Транспортът е придвижването на хора и стоки от едно място на друго. [1] За тази цел се използва пренос по релсови, водни и обикновени пътища, по въздуха, по тръбопроводи и други. Транспортът е един от основните отрасли на икономиката и за функционирането му са необходими специализирана транспортна инфраструктура, превозни средства и организация на цялостната дейност. развитието на транспорта е невъзможно без комуникация, която е жизнено необходима за развитието на транспортните системи — от ж.п. линиите в случаите на двустранно движение по един коловоз до управлението на полетите, при което е необходимо знание за точното местоположение на въздухоплавателното средство в небето.

Понятието „транспорт” се употребява с различни значения. Под транспорт се разбира:

отрасъл на народното стопанство предназначен да осъществява превози на товари и пътници; комплекс от технически средства, осигуряващи превозването на материална продукция и хора; самият процес на преместването на товари и пътници; отделна партида товар, изпратена към определен пункт или конкретен адрес; поток от единици подвижен състав (най-често автомобили); вид човешка дейност или специалност. [10]

Точният смисъл на термина „транспорт“ произтича от контекста. Под транспорт още се разбира съвкупността от превозни средства, пътища на съобщения, средства за връзка и управление, а също различни технически устройства, механизми и съоръжения, осигуряващи нормалната им работа. [11]

Транспортът се осъществява по няколко основни начина, всеки от които използва специфични превозни средства, инфраструктура и организация. На транспорта са присъщи всичките три елемента, който са характерни за всеки отрасъл на материалното производство, а именно: средствата на труда, т.е. превозни средства; предмети на труда, т.е. обекти на превозване (товари, пътници); целесъобразна човешка дейност, т.е. труд.

Както и всеки друг производствен отрасъл, транспортът се характеризира с редица специфични особености, които определят неговата икономическа същност, а също и различията му от другите отрасли. Транспортния процес, който намира завършен резултат в превозването на товари и пътници, има характер на производство. При него се използват транспортни средства и редица други машини и съоръжения, които се изхабяват с процеса на производство. В транспортния процес се изразходват горива, смазочни и др. материали. Извършените разходи в процеса на транспортното производство увеличават цената на превозваните стоки в мястото на тяхното потребление. По такъв начин транспортните процеси могат да се разглеждат като неразделна част от целокупната материално производствена дейност на обществото.

Задачата на транспортния производствен процес не е да внася качествени или количествени промени в предметите на труда, а да изменя пространството им разположение чрез преместването им от едно място на друго. Изменението в пространственото местоположение на товарите е по същество материална промяна, макар и само пространствена. Тя може да се разглежда като продължение на производствения процес в сферата на обръщението, тъй като логичен завършек на производството на всеки продукт е превозването му от мястото на производството до мястото на потреблението. Транспортният процес се осъществява чрез изменение на пространственото местоположение на оръдията на труда (локомотиви, вагони и др.), а по косвен начин съответно се изменя и пространственото местоположение на поместените в тях стоки или хора.

ВИДОВЕ ТРАНСПОРТ

Пътният транспорт възниква с появата на първите колесни превозни средства, които изискват за нормалното си придвижване специално подготвени трасета - пътища. Те са подравнени участъци от терена, а днес често и със специална пътна настилка, която улеснява преминаването на превозните средства. В рамките на селищата пътищата се наричат улици. Видовете транспорт като отрасли на материалното производство, включват: железопътен, автомобилен, воден (речен, морски), въздушен и тръбопроводен. [2]

Основните превозни средства, които използват пътищата, са автомобилите, включително автобусите, предназначени за превоз на голям брой хора, и камионите, предназначени за превоз на товари. Най-голям е броят на леките автомобили, предназначени за транспортиране на малък брой хора или малки товари. Пътищата се използват и от други превозни средства, като мотоциклети и велосипеди. Той е основен подотрасъл в транспортния отрасъл, който обхваща всички сфери на човешкото общество. Автомобилният транспорт си взаимодейства с останалите видове транспорт, с които формира цялостна национална (регионална, световна) транспортна мрежа. Автомобилният транспорт е съвкупност от средства за съобщения (подвижен състав), пътища на съобщения, различни устройства с съоръжения, осигуряващи нормалната им

работа – пунктове за товарене, разтоварване, складове, автогари. Средствата за съобщения са подвижния състав, които представляват парк от автомобили, влекачи, ремаркета, автобуси, леки коли и много др. техни модификации. Пътищата на съобщения са автомобилните пътища от всички категории и класове, включително и автомагистралите. Те включват още мостове, тунели, различни пътни съоръжения и др. Към различните устройства и съоръжения (инфраструктурата на автотранспорта) се включват: товаро-разтоварните пунктове, станции за зареждане с горива, сервиси, ремонтни работилници, средства за връзка и сигнализация и много др. [2] Развитие на автомобилния транспорт е насочено към повишаване на качеството, съчетано с безопасност, бързина, минимални разходи. За товарния автомобилен транспорт: запазване на товарите по качество и количество; механизация на товарно-разтоварните работи. За пътническия автомобилен транспорт: по-голямо удобство за пътниците, по-добро обслужване, култура, сигурност и комфорт. Така също и за подобряване на транспортната мрежа. [7]

Водният транспорт се осъществява с помощта на плавателни съдове, като шлепове, лодки или кораби, придвижващи се в естествен или изкуствен воден басейн, като море, океан, езеро, канал или река. В миналото голямо значение за водния транспорт има използването на вятъра, но повечето съвременни плавателни съдове, използвани за транспортни цели, се задвижват с двигатели, използващи за гориво слаборафиниран нефт - котелно гориво. Макар и сравнително бавен, водният транспорт е много ефективен при превозването на големи количества трайни стоки. При междуконтиненталните превози той е много по-евтин от основната алтернатива, въздушния транспорт. Достъпът до водния транспорт е ограничен от географските условия - наличието на достатъчно голям воден басейн, в който да могат да се придвижват плавателните съдове. Техническият прогрес изигра и важна роля в развитието на водния транспорт и плавателните му съдове, като увеличи товароподемността им, удобството им и скоростта им. [5]

Железопътният транспорт използва специални пътища, най-често с две успоредни стоманени релси. По-ограничено приложение имат монорелсовите пътища и магнитни системи, като маглев. Превозните средства, движещи се по релсовите пътища, се наричат влакове. Те обикновено се задвижват от локомотив, в наши дни най-често с електрическа или дизелова тяга. Изграждането и поддържането на железопътните линии е по-скъпо от това на пътищата. Линиите изискват специална конструкция и поддръжка на релсовите пътища. В градски условия се използват подземни железници (метро), както и трамваи, относително къси влакове без обособен локомотив. Той преминава през два етапа на развитие: продължаване на железопътните линии до овладяване на пространството и осъществяване на бързина и удобства, каквито имат автомобилния и въздушния транспорт. [5]

Въздушният транспорт използва като превозни средства летателни апарати, най-често самолети, които се придвижват във въздуха. Те обикновено се нуждаят от специални наземни съоръжения, летища, в които се осъществява товарене и разтоварване, поддръжка и зареждане с гориво. Въздушният транспорт е най-бързият начин за превозване на хора и стоки. В същото време той е сравнително скъп и енергоемък, а относително малкият капацитет на летателните апарати ограничава използването му за превоз на стоки. Заради бързината, с която преодолява пространството, въздушният транспорт се предпочита при пътническите превози. По отношение на тях той има предимство пред всички видове транспорт. Въпреки че се използва и за товарни превози, за тях няма предимство. Развитие на въздушния транспорт се съпровожда с доставянето на нови самолети и модерни технически средства. Усъвършенстване на системата на организация и управление на полетите. Тя

се оформя чрез дейността на структурните единици за въздушен транспорт на пътници и товари по международни и вътрешни линии, редовни и чартърни линии и структурна транспортна авиация.

Тръбопроводен транспорт. Той се появява в резултат от бързото развитие на нефтопреработвателната и газовата промишленост. Чрез нефтопроводи, продуктопроводи, газопроводи и др. и пренасят нефт и горива от пунктовете на производство за пунктовете на потребление. С Изграждането на тръбопроводния транспорт в РБ се оформи единна транспортна система на отрасъл Транспорт.[3]

Транспортът според вида на товара бива: Пътнически транспорт, Товарен транспорт, Военен транспорт, Извънгабаритен транспорт. Видовете транспорт, според обхвата са: Градски транспорт, Извънградски транспорт, Междуградски транспорт, Областен транспорт, Окръжен транспорт, Международен транспорт.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА ВИДОВЕТЕ ТРАНСПОРТ

Конкурентоспособността на определен вид транспорт се изразява със сравнителните му предимства спрямо други видове транспорт. Всеки от видовете транспорт има свои предимства и недостатъци, като изборът между тях се определя от стойността, капацитета и бързината. [2]

Автомобилният транспорт е предпочитан заради предимствата, които предлага: висока маневреност и подвижност; възможност от склада на изпращача до склада на получателя без извършване на товаро- разтоварни операции; минимален срок за доставяне на товари; удобен превоз на дребно партиди; сравнително висока скорост на превозния процес. Основните му недостатъци са: висока себестойност на превозите, особено на далечни разстояния; необходимост от голямо капитално вложение за изграждане на транспортна инфраструктура.

Железопътният транспорт има голяма превозна способност, изразяваща се в възможността с един влак да бъдат превозени голям обем товари или пътници, за което при автомобилния транспорт са необходими повече транспортни средства, превозите се извършват целогодишно независимо от метеорологичните условия, висока сигурност и безопасност на превозния процес, себестойността на превозите намалява с увеличаването на разстоянията. Това явление се нарича дегресия на себестойността и означава, че заплащаме по-малко за км. пътуващо разстоянието от всяко следващо увеличение на разстоянието. Основни недостатъци на този вид транспорт са: ниска скорост; липса на качествено обслужване; големи инвестиции за закупуване и поддържане на подвижния състав.

Водният транспорт извършва превози с кораби с голяма товарообемност, следователно себестойността на превозите е значително по-ниска от останалите видове транспорт. Спрямо другите видове транспорт водния има две предимства. Първото е, че движението по вода е по-лесно, тъй като съпротивлението е по-малко, а морските течения и ветрове дават допълнителна сила на движението на плавателните съдове. Второто предимство е че трасето на движение спрямо това на сухоземния транспорт е неограничено.

Недостатъците на водния транспорт са: ниска скорост на доставка на товарите; голям размер на разходите за начално – крайните операции, складови разходи, сезонни фактори.

Въздушният транспорт има за предимства: все по-малко зависи от физикогеографската среда, поради което експлоатационните му сфери могат да покриват сухоземната и водната повърхност, т.е. съществуват териториална свобода на полетите; развива най-висока скорост от всички видове транспорт 320-2000км/ч; позволява голяма линейна маневреност, изразяваща се във възможност самолетите да

извършват полети в различни направления, което позволява бързо организиране на въздушния транспорт. Недостатъците му са: много висока себестойност на превозите, особено за товарните, ниска пътниковместимост и товароносимост; силна зависимост от атмосферните условия; значителни инвестиционни разходи за поддържане на летищата и работния парк.

Тръбопроводният транспорт се използва за превоз на течни горива и газообразни товари. Предимството е, че превозния процес се извършва при пълна автоматизация и херметизация. Недостатъците са: ниска скорост на превозния процес, продиктуван от физични и химични свойства на превозвания товар, изисква големи капиталови ресурси.

В настоящият момент автомобилният транспорт заема водещо място на транспортния пазар. Транспортирането на даден пътник или стока може да включва съчетание от няколко от тези основни начини - интермодален транспорт. [9]

ТРАНСПОРТЕН ПАЗАР

Транспортния пазар е мястото където, се търсят и предлагат пътнически превоз и товарни превози. Сегментирането на пазара се основава на следните принципи:

- според вида на превозваното средство различаваме железопътния, автомобилният, морски, речен, въздушен;
- според целта на пътуването – ученически, работнически, туристически и делови;
- в зависимост от началния и крайния пункт на придвижванията – градски, крайградски, междуселищен и международен.

Под конюнктура на транспортния пазар се разбира съотносителността между търсенето и предлагането на пътнически и товарни превози. Търсенето на превози се обуславя от следните фактори: брой на населението; структура на населението: възрастова, социална и професионална; от подвижност на населението – показва броя пътувания на един пътник за една година; личните доходи; териториалното разположение на производството и обслужващата сфера; развитие на личната моторизация.[6]

Предлагането на превози зависи от: развитието на материално-технологичната база на всеки един вид транспорт; броят на превозните средства от работния парк.

Особености на транспортната продукция са следните: съвпадението на производството и потреблението на транспортна продукция по време и място; транспортът е единствен отрасъл, в който няма разходи за съхранение на продукцията; сравнимост и взаимозаменяемост на транспортната продукция – товарите и пътниците могат да се превозват с различни видове транспорт и са напълно сравними помежду си; разнообразие на транспортната продукция. [9]

ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТРАНСПОРТА В Р БЪЛГАРИЯ

Перспективите за развитие на транспорта се свързват със световните тенденции за развитие на транспортните системи, които са следните:

- по-голяма координация и пропорционалност в развитието и работата на отделните видове транспорт;
- нарастване на пътническите и товарни превози;
- внедряване на нови съвременни конструкции транспортни средства;
- реконструкция и модернизация на материално-техническата база на транспорта и развитие с изпреварващи темпове на инфраструктурата;
- развитие и използване на нови видове транспорт (тръбопроводен, монорелсов, пневматичен);
- увеличаване на скоростта във всички видове транспорт;

- внедряване на кибернетични системи за автоматизирано управление на транспортните процеси;
- интеграция и специализация на отделните видове транспорт и между отделните страни.[8]

Тези тенденции имат за цел да допринесат за достигането на показателите за:

- осигуряване на икономическо балансиране на развитието и работата на отделните видове транспорт [12] въз основа на областите на тяхното използване;
- създаване на пропорционалност в развитието на транспортните мрежи на отделните видове транспорт;
- повишаване на икономическата ефективност на преводите и на качествените показатели на транспортните разходи при непрекъснатото подобряване на качествените показатели и култура на обслужване;
- осигуряване на високи темпове в нарастването на производителността на труда;
- осигуряване на целогодишна устойчива работа.[5]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Транспортът е съставна част та производителните сили и един от основните елементи на материално техническата база на обществото, което е условие за териториално разделение на труда, за оформяне на икономически райони, за развитие на специализацията и концентрацията на производството. Транспортът е жизнено важен за обществото, има важно значение във възпроизводствения процес. При правилно разположение на производителните сили и при добре установени рационални транспортни връзки се създава голяма възможност за икономия на ресурси и средства за превоз на товари, с които активно се съдейства за намаляване дела на транспортните разходи в себестойността на продукцията. Това от своя страна допринася за нарастване интензификацията на икономиката на страната и повишаването на нейната ефективност.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Ананиев, В. – Управление на транспорта, УНСС, С., 2001, с.37
- [2] Бакалова, В; Николова, Хр. ”Икономика на транспорта”, С., 2010, с.26
- [3] Демерджиев М., „География на транспорта”, С., 1996, с.51
- [4] Димитър, С., „Основи на автомобилния транспорт”, 1990, с.12
- [5] Мутафчиев, Л. – Транспортната система на България и насоки за нейното усъвършенстване, С., 2006, с.37
- [6] Първанов, Хр. и Маноилова, Ив. – Транспортни пазари, С., 2007, с.67
- [7] Първанов, Хр., Транспортни системи, С., 2004, с.72
- [8] Развитие и реструктуриране на транспорта в България, Сборник с доклади от Научно-практическа конференция, С., 1994, с.49
- [9] Славова-Ночева М., Конкуренция. Конкурентоспособност. Транспортен пазар, С., 2012, с.175
- [10] Български тълковен речник, С., 1976, с.346
- [11] Транспортен енциклопедичен речник, С., 1995, с.39
- [12] Стратегия за развитие на транспортната система в България до 2020г., С., 2010, с.13

TRANSPORT AS A SYSTEM

Nikolay Nikolov
nmnikolov@vtu.bg

*Todor Kableshkov University of Transport,
158 Geo Milev Street, Sofia,
BULGARIA*

Key words: *transport, types of transport, transport process, economic characterization of transport, transport development prospects in Bulgaria*

Abstract: *The report treats transport as a national economy sector. The study defines transport, examines types of transport and transport process, provides economic characterization of transport and delineates transport development prospects in Bulgaria.*